

תולדות השראת שכינה (יא) / שירת הים: האזכור המפורש הראשון של המקדש בתורה

1. פירושי המילה "ואָנוּהוּ"

פירושים רבים נאמרו למילה "ואנוהו". יש שפירשו (ראה דעת מקרא על אתר): "ואנשאנו, אספר גדולתו" (ואם כן מקבילה מילה זו אל "וארממנהו"). במכילתא פירשו מלשון ליווי:

וחכמים אומרים: **אלונו עד שאבוא עמו לבית מקדשו**.² משל למלך שהלך בנו למדינת הים ויצא אחריו ועמד עליו, הלך לו למדינה אחרת ויצא אחריו ועמד עליו. כך ישראל, כשירדו למצרים ירדה שכינה עמהם, שנאמר 'אנכי ארד עמך מצרימה' (בראשית מ"ו, ד); עלו עלת שכינה עמהם, שנאמר 'ואנכי אעלך גם עלה' (שם); ירדו לים שכינה עמהם, שנאמר 'ויסע מלאך הא-להים ההולך לפני מחנה ישראל' (שמות י"ד, ט); יצאו למדבר שכינה עמהם, שנאמר 'וה' הולך לפניו יומם' (שם י"ג, כא); עד שאבוא עמו לבית מקדשו, וכן הוא אומר 'כמעט שעברתי מהם' וגו' (שיר השירים ג, ד) (מכילתא דר"י בשלח מסכתא דשירה פרשה ג).

לפי המדרש, כוונת הכתוב כי הקב"ה הולך עם ישראל בכל התחנות: בירידה למצרים ובעלייה משם, בים ובמדבר, ועד לבית המקדש. הווה אומר: הים הוא תחנה בדרך למקדש.

אפשרות אחרת היא ש"ואנוהו" הוא מלשון נוי: אפארנו, אספר נוי, הדרו, יופיו, תפארתו. וכך למשל מציע בכור שור על אתר: "זה א-לי שעמד לי בצרתי, ואנוהו בשיר, לשון נאוה כירושלים" (שיר השירים ו, ד).

ורבים פירשו כי מילה זו מכוונת למקדש, על דרך דברי השירה להלן: "נְהַלֵּת בְּעֶזְךָ אֶל נוֹה קְדֹשְׁךָ". כך למשל תרגם אונקלוס על אתר: "דין א-להי ואבני ליה מקדש". במדרש הגדול על אתר מביא רביה נוספת מן הפסוק "לביתך נאוה קדש" (תהילים צ"ג, ה).³ וכן הביא הרב כשר (תורה שלמה פרשת בשלח עמ' קי, אות נז בהערות) בשם כתב יד "אור אפלה": "ואנוהו – נתנבאו בהקמת המשכן". וכן פירש ראב"ע בפירושו הקצר:

כדברי המתרגם ארמית [=אונקלוס, י"ל]. והטעם: זה הוא א-לי, ואני ארצה לעשות לו נוה שידור עמי לעולם. ואמר הגאון [=רס"ג, י"ל] שטעמו 'אָנוּהוּ אליו',⁴ וזה הפך הכתוב.⁵

בשיעורים הקודמים ראינו כי בספר בראשית רומזת התורה למקדש בתיאור גן העדן, במעמד העקדה ובהתגלות ליעקב אבינו בבית אל. בשיעור זה ברצוננו לבחון את האזכור המפורש הראשון של מקדש בתורה – בשירת הים.

מעבר לנסי יציאת מצרים, מבטאת קריעת ים סוף בעצמה רבה את שלטונו המוחלט של הקב"ה על הבריאה כולה, על פרעה ומצרים ועל עם ישראל, והשירה מסתיימת במילים "ה' ימלך לעולם ועד": לראשונה מכיר עם ישראל כעם במלכות ה', בעקבות הופעתו על הים כגיבור מלחמה. אחד הביטויים המעניינים להכרה במלכותו יתברך הוא באמירה כי מלכות זו תתגלה בעתיד בכניסת עם ישראל לארצו ובהקמת מקדש. בשיעור זה ברצוננו לבחון את הרמזים לעניין המקדש בשירה.

קריעת ים סוף התרחשה לפני מעמד הר סיני. כפי שראינו בשיעור הקודם, עיקרו של מעמד זה בהתגלות ייחודית לעיני כל ישראל, שמהיבטים רבים מאוד יש בה משום התחלת הופעת מקדש, והמשכה הישיר – בהקמת המשכן. עם זאת, שירת הים היא ללא ספק ההופעה המפורשת הראשונה בתורה של המילה "מקדש" (הגם שעדיין מדובר עליו כעל מציאות עתידית). והרי הפסוקים בשירה (שמות ט"ו) המתייחסים למקדש או רומזים לו:

עֲזִי וְזַמְרַת יְהוָה לִי לִישׁוּעָה זֶה אֱ-לֵי וְאָנוּהוּ אֱ-לֵהִי
אָבִי וְאָרְמְמָנְהוּ (פס' ב.)

מִי כַמְכָה בְּאֵלֶם ה' מִי כַמְכָה נֶאֱדָר בְּקֹדֶשׁ נוֹרָא
תְּהַלֵּת עִשָּׂה פְּלָא (פס' יא.)

נְחִית בְּחֶסֶדְךָ עִם זֶה נְאֻלֵּת נְהַלֵּת בְּעֶזְךָ אֶל נוֹה קְדֹשְׁךָ
(פס' יג.)

תְּבַאֲמוּ וְתִטְעַמוּ בְּהַר נְחֻלְתְּךָ מִכּוֹן לְשִׁבְתְּךָ פְּעֻלַּת ה'
מְקֹדֶשׁ אֱ-דָנִי כּוֹנֵנִי יְדִידִי. ה' יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד (פס' יז-יח.)

נתבונן אפוא בתוכנם של פסוקים אלו, וננסה לבסס את הנחתנו כי התורה מתייחסת כאן למקדש.¹

א. זֶה אֱ-לֵי וְאָנוּהוּ... נְהַלֵּת בְּעֶזְךָ אֶל נוֹה קְדֹשְׁךָ

עֲזִי וְזַמְרַת יְהוָה לִי לִישׁוּעָה זֶה אֱ-לֵי וְאָנוּהוּ אֱ-לֵהִי
אָבִי וְאָרְמְמָנְהוּ (פס' ב.)

2 ומעיר הרב כשר בתורה שלמה על אתר (פרשת בשלח עמ' קיא, אות נט בהערות) כי יסוד פירוש זה בחילופי ל-נ' (כמו "נשכה...לשכה", נחמיה י"ג, זח-), וכאילו נאמר 'אלונו לנווהו'.

3 כלומר: "נאוה קדש" הוא כמו "נוה קדשך" – משכן קדוש.

4 כוונתו לפירוש רס"ג על אתר: "ואנוהו" – אערוג אליו ואבואה אל משכנותי, כלומר, לפי הגאון "ואנוהו" הוא בבניין נפעל – האדם שם את הקב"ה לנווה לו. וכן הביא הרב כשר (עמ' קי, אות נז בהערות) פירוש לקדמון אחד: "ואנוהו" – בנין הפעיל מ'נוה צדק' (ירמיהו ל"א, כד),

1 התייחס לסוגיה זו א' שביב, "שירת הים: מעבדות לעבודה בנוה קדשך", בית מקרא 225 (תש"ם).

(דברים ט"ז, כא). רש"י שם פירש "אזהרה לנוטע אילן ולבונה בית בהר הבית", והוסיף האבני אזל:

מקום קודש צריך להיות נאה בזכות קדושתו ולא בכחם של קישוטים חיצוניים כמו עצים נאים ובניינים מפוארים. לכך אם אתה מבקש לפאר את הקדושה באמצעים חיצוניים, משמע שאתה מזלזל ביופיה העצמי.

לאמור: יופיו של המקדש נובע מקדושתו העצמית, וכל תוספת חיצונית רק פוגמת ביופיו העצמי הפנימי.

כך גם פירש רד"ק את כינוי המקדש "וַצְבִּי עֲדֵיו לְגֵאוֹן שְׁמֵהוּ" (יחזקאל ז', כ):

זהו בית המקדש שהוא פאר יפי כבוד הא-ל הנקדש בתוכו שהיו מתייחס כעדי והקדוש ברוך הוא שמהו לגאון שישראל היו מתגאים ומתגדלים בו על כל עם.

דבריו הוא מציין יסוד קרוב המתקיים אף הוא במקדש – יסוד התפארת, שהכתוב מתייחס אליו בכמה מקומות, כגון: "בֵּית קִדְשֵׁנוּ וְתִפְאָרְתֵנוּ אֲשֶׁר הִלְלוּךָ אֲבֹתֵינוּ" (ישעיהו ס"ד, י); "הַשְּׁלִיף מְשָׁמִים אֶרֶץ תִּפְאָרֶת יִשְׂרָאֵל וְלֹא זָכַר הַדָּם רִגְלֵי" (איכה ב', א; וראה רש"י שם). ומעניין כי הקב"ה עצמו מכונה תפארתם של ישראל – "כִּי תִפְאָרֶת עֲזָמוֹ אֶתָּה וּבְרָצֹנְךָ תָרוּם קְרַנְנֵךָ, כִּי לֵה' מְגַנְנֵךָ וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל מְלַכְנֵךָ" (תהילים פ"ט, יח-יט) – ואף בגדי הכהונה הם "לְכָבוֹד וּלְתִפְאָרֶת" (שמות כ"ח ב, מ), לאמור: יסוד התפארת שבקב"ה מתגלה במקדש ובבגדי הכהונה, בדומה למה שראינו ביחס ליסוד הצדק (שיעורים על ירושלים המקראית לשנת ה'תשס"ה, שיעור 6).

מלבד בבניין עצמו, מתגלה הנוי במקדש בדברים שנוספו בו לנוי, למשל: "בשעה שבנה שלמה בית המקדש נטע בו כל מיני מגדים של זהב" (יומא כא ע"ב); "גפן של זהב היתה עומדת על פתחו של היכל" (מידות פ"ג מ"ח). וכן פסק הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"א ה"א): "ומצוה מן המובחר לחזק את הבנין ולהגביהו כפי כח הציבור שנאמר 'ולרומם את בית א-להינו' (עזרא ט', ט), ומפארין אותו ומייפין כפי כחן. אם יכולין לטוח אותו בזהב ולהגדיל במעשיו הרי זו מצוה".

גם חלק מעבודות המקדש היו לנוי. וכך למשל מסביר הרמב"ם בפירוש המשניות את הוספת מערכה אחת של אש ביום הכיפורים (יומא פ"ד מ"ו): "וכולם מודים שבכל אופן מוסיפין מערכה ביום צום כפור, הדור ויופי לאש".

ב. "יפה נוף משוש תבל קריה למלך רב":¹⁰ לא רק המקדש מצטיין ביופיו, אלא גם העיר ירושלים כולה, למשל:

גְדוֹל ה' וּמְהַלָּל מְאֹד בְּעִיר אֶ-לֵהֵינוּ הַר קִדְשׁוֹ, יָפָה נוֹף מְשׁוֹשׁ כָּל הָאָרֶץ הַר צִיּוֹן יִרְפְּתִי צִפּוֹן קָרִית מְלֹךְ רַב (תהילים מ"ח, ג).

מִצִּיּוֹן מְכַלָּל יָפִי אֶ-לֵהֵים הוֹפִיעַ (תהילים נ', ב).

שני הפירושים האחרונים שציינו – מלשון נוי ומלשון נווה – צורפו לכדי פירוש אחד במכילתא (שם):

'ואנוהו', ר' ישמעאל אומר: וכי אפשר לבשר ודם להנוות לקונו? אלא אנוה לו במצות: אעשה לפניו לולב נאה סוכה נאה ציצית נאה תפלה נאה...

ר' יוסי בן דורמסקית אומר: אעשה לפניו בית מקדש נאה. אין נוה אלא בית המקדש שנאמר 'ואת נוהו השמו' (תהילים ע"ט, ז), ואומר 'חזה ציון קרית מועדינו עיניך תראינה ירושלם נוה שאנן' (ישעיהו ל"ג, כ).

צירוף דומה מצאנו כנראה בפירושו של רבא לפסוק "וַיִּלְךְ הוּא וְשִׁמּוֹאֵל וַיֵּשְׁבוּ בְּנֵי־וֹת" (ש"מ א"ט, יח):

דרש רבא: מאי דכתיב 'וילך דוד ושמואל וישבו בנויות ברמה', וכי מה ענין נויות אצל רמה? אלא, שהיו יושבין ברמה ועוסקין בנויו של עולם (זבחים נד ע"ב).

וביאר רש"י על אתר: "נויו של עולם – למצוא מקום לבית הבחירה מן התורה" (וכמוכח מהמשך הסוגיה). ניתן היה לפרש "נויות" מלשון נווה,⁶ אך רבא, בדומה לרבי יוסי בן דורמסקית במכילתא, מחבר את שתי המשמעויות: הנווה – המקדש – הוא "נויו של עולם".

להלן ברצוננו להרחיב אפוא על שני פירושים אלו.

2. "וְאֵנֹהוּ" – לִשׁוֹן נוֹי

א. "הנוי והנצח לחי עולמים"⁷: לגילוי הא-לוהי במקדש יש קשר פנימי משמעותי מאוד ליופי.⁸ המשכן כולו נעשה באומנות מיוחדת על ידי אומנים שבחר הקב"ה, ובראשם בצלאל, עליו נאמר: "וְאֶמְלֵא אֹתוֹ רוּחַ אֶ-לֵהִים בְּחֻכְמָהּ וּבְתַבּוּנָהּ וּבְדַעַת וּבְכָל מְלֶאכֶה" (שמות ל"א, ג). כיוון שיופיו של הבית אינו אלא גילוי נוי של השוכן בו, נדרשת חכמה א-לוהית על מנת לאפשר גילוי זה.

על הדרך הזה הסביר בעל אבני אזל⁹ את האיסור "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' א-להיך אשר תעשה לך"

והטעם: אבנה לו נוה, על דרך 'ועשו לי מקדש', וכן דעת המתרגם. או 'אשימהו לי לנוה' על דרך 'סלעי ומצודתי' (ש"מ ב"ב, ב).

5 וכן במפרשים רבים נוספים, ראה למשל בכור שור ורלב"ג.

6 כך פירש רד"ק על אתר. וכן בכמה מקורות (הלכות גדולות אספמא דף 614 ומדרש משלי בגנזי שכתר ח"א דף 167; הביאם הרב כשר, עמ' קמ הערות לאות קעה) המסמיכים דרשה זו לפסוק "נהלת בעזך אל נוה קדשך".

7 מתוך פיוט "האדרת והאמונה" הנאמר בתפילות שבת וימים טובים בנוסח ספרד וביום הכיפורים בנוסח אשכנז ובנוסח הספרדים.

8 עסק בסוגיה זו בהרחבה הרב י' שביב בשני מאמרים: "המקדש – מוקד ליצירה אמנותית בישראל", מחניים 10 ה'תשנ"ה, עמ' 85-80; "הנוי והנצח, פרק באקולוגיה יהודית", תחומין יב תשנ"א, עמ' 470 ואילך. להלן נביא כמה מן המקורות שריכז במאמרים אלו, יחד עם מקורות נוספים. כמובן, לא נוכל להקיף כאן נושא חשוב זה, ורק נציין את עיקרי הדברים.

9 הביא את דבריו הרב שביב (במאמרו במחניים הנזכר בהערה הקודמת) מתוך שיחת השבוע לפרשת שופטים תשנ"ד.

נתנה תורה לישראל". כלומר: לדעת ראב"ע, "נוה קדשך" אינו אלא התחנה המשמעותית הקרובה.

2. במדבר רבה (יב יב) נדרש הפסוק כך:

תמן תנינן (אבות פ"א מ"ב): על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. ושלשתן זכרן משה בפסוק אחד: 'נחית בחסדך עם זו גאלת' – זה החסד; 'נהלת בעזך' – זו תורה כמה דתימא 'ה' עוז לעמו יתן' (תהילים כ"ט, יא); 'אל נוה קדשך' – זו עבודת המשכן והמקדש. 'נחית בחסדך' – אלו הדורות שעמדו משנברא העולם עד שיצאו ישראל ממצרים שקבלו התורה... ובאותו חסד יצאו ישראל ממצרים... 'נהלת בעזך' – ניהלם בזכות התורה שקבלו עד הקמת המשכן. למה היה העולם דומה באותה שעה, לטרסקל על שתי רגלים שאינו יכול לעמוד והוא רותת, כיון שעשו לו רגל שלישי נתבסס ועמד, כך כיון שנעשה המשכן כמה דתימא 'אל נוה קדשך' מיד נתבסס ועמד, שמתחלה לא היה לעולם אלא שתי רגלים, חסד ותורה, והיה רותת, נעשה לו רגל שלישי, זה משכן, מיד עמד.

3. בעלי הפשט (רשב"ם, בכור שור, חזקוני; וכן דעת המלבי"ם על אתר) פירשו שהכוונה לארץ ישראל כולה. בלשונו של חזקוני: "לכל ארץ ישראל קורוהו נוה קדש, כמו: 'ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו' (תהילים ע"ה, נד), וכן 'מאספיו ישתוהו בחצרות קדשיו' (ישעיהו ס"ב, ט)."

4. המכילתא על אתר (מכילתא דר"י בשלח מסכתא דשירה פרשה א) מסבירה: "אל נוה קדשך. בזכות בית המקדש שהן עתידין לבנות. ואין נוה אלא מקדש שנאמר 'ואת נוהו השמו' (ירמיהו י', כד) ואומר 'חזה ציון קרית מועדינו עיניך תחזינה ירושלם בנוה שאנן...' (ישעיהו ל"ג, ט). ובמדרש תהילים פ"ד, ב: "נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה'. ולא משל עכשיו, אלא משהיו ישראל בים נתאו לבית המקדש, שנאמר 'נחית בחסדך עם זו גאלת וגו' אל נוה קדשך... תביאמו ותטעמו [בהר נחלתך]' (שמות ט"ו, יג, יז)". בכיוון זה הלכו מפרשים רבים, דוגמת רמב"ן ורלב"ג.¹³

ודוק: מתוך ארבע ההבנות הללו, עוסקות שלוש במקומות שיש בהם השראת שכינה גלויה: הר סיני, המשכן והמקדש.

ב. הופעות המילה "נוה" במקרא: בסעיף זה ברצוננו ללכת בעקבות המכילתא ולבחון את משמעות המילה נווה בתנ"ך. מבין הופעותיה במקרא, נתעכב כאן על שלוש משמעותות עיקריות:

א. מקום מנוחת הצאן (שמ"ב ז', ח; ישעיהו ס"ה, י; ירמיהו ל"ג, יב; יחזקאל ל"ד, יד; דה"א י"ז, ז; ועוד), למשל: "ובכל עריו נווה רעים מרביצים צאן" (ירמיהו שם).¹⁴

13 פירוש נוסף הביא (ודחה) ראב"ע בפירושו הקצר: "שהשם ינחם עד שיביאם אל ירושלים שהוא נוה הקודש".

14 הופעות רבות של המילה בלשון רבים – "נאות" – קשורות אף הן בצאן (ירמיהו כ"ה, לז; עמוס א', ב; תהילים כ"ג, ב), והכינוי "נאות מדבר" מכונן

פְּלִילַת יְפִי מְשׁוֹשׁ לְכָל הָאָרֶץ (איכה ב', טו).

עשרה קבים יופי ירדו לעולם, תשעה נטלה ירושלים ואחד כל העולם כולו (קידושין מט ע"ב).

אין לך יופי כיופיה של ירושלים (אבות דרבי נתן פל"ח ה"א).

כמה מנהגים ותקנות מיוחדים נועדו לשמור על יפי העיר, למשל:

שוקי ירושלים עשוין להתכבד בכל יום (פסחים ז ע"א).

עשרה דברים נאמרו בירושלים... ואין עושין בה כבשונות – משום קוטרא [רש"י: עשן שמשחיר את החומה וגנאי הוא]. ואין עושין בה גנות ופרדסין – משום סירחא [רש"י: עשבים רעים הגדילים שם וזורקין בחוץ ועוד דרך גנות לזבלן ויש סרחון]... (בבא קמא פב ע"ב).¹¹

דתנן (מעשר שני פ"ה מ"ב): כרם רבעי היה עולה לירושלים מהלך יום לכל צד... ואמר עולא ואיתימא רבה בר עולא אמר רבי יוחנן: מה טעם – כדי לעטר שוקי ירושלים בפירות (ראש השנה לא ע"ב; ביצה ה ע"א).

ומבאר המהר"ל בדרך חיים, בסוף פירושו למסכת אבות:

הפאר והיופי דבר זה מצד ענין א-לקי שיש בנבראים שאין היופי מתייחס אל הגשמי כלל וכבר בארנו זה כי היופי והפאר הוא מתייחס אל הבלתי גשמי.

כלומר, מקור היופי בקב"ה בכבודו ובעצמו, והוא מתגלה יותר בדברים המייצגים את נוכחותו בעולם: במקדש, בבגדי הכהונה ובעיר ירושלים – שהמאפיין העיקרי של כולם הוא השראת השכינה.¹² יסוד זה התגלה לראשונה בשירת הים, עת קיבלו ישראל עליהם את מלכות ה'.

3. "וְאָנֹהוּ" – לְשׁוֹן נווה: "נְהַלַּת בְּעֶזְךָ אֶל נווה קְדֹשְׁךָ"

כאמור, רבים פירשו את הפסוק "זה א-לי ואנוהו" על דרך דברי השירה להלן פס' יג: "נְהַלַּת בְּעֶזְךָ אֶל נווה קְדֹשְׁךָ". נבחן תחילה את משמעות הביטוי שם, ואחר כך – את פירוש המילה "נווה" במקרא בכלל.

א. "אל נווה קדשך": ארבע הבנות עיקריות יש לביטוי זה:

1. ראב"ע בפירושו הארוך על אתר מבאר: "אל נווה קדשך – הוא הר סיני ששם שכן הכבוד, וכן כתוב 'ואביא אתכם אלי' (שמות י"ט, ד)". ובפירושו הקצר: "והנכון בעיני שנווה הקודש הוא הר סיני, ששם יעבדו את השם, ושם המילה "נווה" במקרא בכלל.

11 ובמקבילה באבות דרבי נתן (נוסחא ב פרק לט): "...ואין מוציאין זבלה לתוכה... ואין נוטעים בתוכה כל נטע חוץ מגנת ורדים שהיתה נטועה מימות הנביאים הראשונים".

12 וכניסוחו היפה של הרב שביב בחיתום מאמרו בתחומין (הנזכר בהערה 8): "המקודש מחברו נאה מחברו, וככל שרבה השראת שכינה במקום, כן רבה רמת הנוי והיופי הנדרשת לגביו, אשר על כן דרושה הקפדה על נוי העיר ותפארת של ארץ ישראל; יתרה עליו הקפדה על נויין של ערי הלוויים; מרובה יותר החרדה לנויה של ירושלים; ועל הכל נוי ויופיו של בית מקדשנו ותפארתנו".

ב. אוהל/בית (ישעיהו ל"ב, יח; ל"ג, כ; איוב ה', כד; משלי ג', לג), למשל: "וַיִּדְעַתְּ כִּי שְׁלוֹם אֶהְלֶךְ וּפְקֻדַת נֹדֶךְ וְלֹא תַחֲטְא" (איוב סם).

ג. בהשאלה: בית המקדש (שמ"ב ט"ו, כה; ישעיהו ל"ג, כ; ירמיהו ל"א, כב; י', כה; תהילים ע"ט, ז).¹⁶

בדומה לנווה שבו נח הצאן ולבית ולאוהל המשמשים להתכנסות ולמנוחה, נודע גם למקום המקדש תפקיד בהתכנסות כל ישראל מחד גיסא (בפרט בזמן עלייה לרגל), ומאידיך גיסא, הוא מוגדר בכתובים כמקום מנוחה בכלל,¹⁷ וכמקום מנוחה לארון בפרט:

וְעִבְרַתֶּם אֶת הַיַּרְדֵּן וְיִשְׁבַּתֶּם בְּאַרְץ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֵיכֶם מִנְחִיל אֶתְכֶם וְהֵנִיחַ לָכֶם מִכָּל אֲיִבֵיכֶם מִסָּבִיב וְיִשְׁבַּתֶּם בְּטַח, וְהָיָה הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱ-לֹהֵיכֶם בּוֹ לְשֹׁכְנֵי שְׁמוֹ שֶׁם שְׁמָה תִבְיֹאוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה אֶתְכֶם (דברים ל"ב, י"א).

הַיָּה בֵּן נוֹלָד לָךְ הוּא יְהִי אִישׁ מְנוּחָה וְהַנְחוּתִי לוֹ מִכָּל אוֹיְבָיו מִסָּבִיב כִּי שְׁלֵמָה יְהִי שְׁמוֹ וְשְׁלוֹם וְשָׁקֵט אֶתְּוֹ עַל יִשְׂרָאֵל בְּיָמָיו. הוּא יִבְנֶה בַּיִת לְשִׁמִּי (שם כ"ב, ט"ז).

וַיִּקֶּם דָּוִד הַמֶּלֶךְ עַל רַגְלָיו וַיֹּאמֶר שְׁמְעוּנִי אַחִי וְעַמִּי אֲנִי עִם לִבְבִי לִבְנוֹת בַּיִת מְנוּחָה לְאַרְוֹן בְּרִית ה' וְלְהִדָּם רַגְלִי אֱ-לֹהֵינוּ וְהַכִּינוּתִי לִבְנוֹת (דה"א כ"ח, ב).

מלבד זאת, רומזת ההקבלה לנווה הצאן גם לדימוי הקב"ה וישראל לרועה וצאנו.

נוכל, אם כן, לסכם, כי בביטויים "זה א-לי ואנוהו" ו"נוה קדשך" רומזת השירה למקדש העתידי, ומהווה אפוא את ההכרה הראשונית בעובדה יסודית זו.

לרוב למשכנות הרועים שבמדבר (ירמיהו ט', ט; כ"ג, י; יואל א', יט-כ; תהילים ס"ה, יג; ועוד).

15 מקרא זה נאמר בזמן מרד אבשלום (דהיינו: עוד בטרם נבנה המקדש), אז פקד דוד על צדוק: "הֲשִׁב אֶת אֲרוֹן הַאֱ-לֹהִים הָעִיר אִם אֶמְצֵא חֵן בְּעֵינֵי ה' וְהֲשִׁבֵנִי וְהָרָאֵנִי אֹתוֹ וְאֵת נוֹהוֹ". המפרשים שם נחלקו בביאור המילים "ואת נוהו": התרגום ומצודת דוד הסבירו כי הכוונה לבית המקדש, ואילו רד"ק פירש "הבית שהיה שם הארון". שני הפירושים מכוונים כנגד שתיים ממשמעויות המילה נווה: לפי רד"ק, מדובר באוהל שבו הושם הארון בעיר דוד באותה תקופה; לפי התרגום ומצודת דוד, הכוונה לבית המקדש – מקום מנוחת הארון (ראה להלן בסמוך).

16 מעניין כי בירמיהו נ', ז מכוונה הקב"ה עצמו נווה: "כָּל מוֹצְאֵיהֶם אֶכְלוּם וְצָרִיהֶם אָמְרוּ לֹא נֶאֱשַׁם תַּחַת אֲשֶׁר חָטְאוּ לָהּ נוֹה צֶדֶק וּמִקְוֶה אֲבוֹתֵיהֶם ה' ". על הזיקה בין הקב"ה למידת הצדק הרחבנו כבר בעבר (שיעורים על ירושלים המקראית לשנת ה'תשס"ה, שיעור 6). בין המילים נווה ומקווה יש קשר סמנטי: נווה הנו מקום כינוס הצאן ומנוחתו, ומקווה הוא מקום כינוס והיקוות המים (ראה בראשית א', ט-י). בכינוי הקב"ה 'מקווה לישראל' בספר ירמיהו (ראה גם שם י"ד, ח, "מִקְוֶה יִשְׂרָאֵל מוֹשִׁיעוֹ בְּעַת צָרָה"; י"ז, יג, "מִקְוֶה יִשְׂרָאֵל ה' כָּל עֹזְבֵיךְ יִבְשׁוּ... כִּי עֲזָבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים אֶת ה' ") גלומה גם המשמעות של תקווה, הנגזרת מתפקידו של מקווה המים בטהרה ובתשובה, כדרשתו המפורסמת של רבי עקיבא: "ואומר 'מקוה ישראל ה' – מה מקוה מטהר את הטמאים אף הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל" (יומא פ"א מ"ט).

17 ומכאן הדרשות השונות על שילה וירושלים כמנוחה ונחלה (דברים י"ב, ט), עיין: ספרי דברים פיסקא טו; תוספתא זבחים פ"ג ה"כ; בבלי זבחים קיט ע"א-ע"ב; ירושלמי מגילה פ"א ה"ב.

ב. נֹאדֶר בִּקְדֹשׁ

מִי כִמְכָה בְּאֵלֶם ה' מִי כִמְכָה נֹאדֶר בִּקְדֹשׁ נוֹרָא תְהִלַּת עֲשֵׂה פְלָא

(פס' יא).

נֹאדֶר בִּקְדֹשׁ – הוּא כִסָּא הַכְּבוֹד (ראב"ע בפירוש הארוך שם).

וזה טעם 'מי כמכה נאדר בקדש', שאין כמהו אדיר במעון הקדש בשמים (רמב"ן שם).

לפי שני הפירושים מדובר במקדש של מעלה, המכוון כנגד מקדש של מטה (כדלהלן פרק ג סעיף 2).

ג. הַר נַחְלַתְךָ... מְכוֹן לְשִׁבְתְּךָ... מִקְדָּשׁ אֶ-דְנִי כּוֹנֵנוּ יְדִיךָ

תִּבְאָמוּ וְתִטְעֶמוּ בְּהַר נַחְלַתְךָ מְכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פְּעֻלַּת ה' מִקְדָּשׁ אֶ-דְנִי כּוֹנֵנוּ יְדִיךָ

(פס' יז).

בפסוק כמה וכמה ביטויים הצריכים ביאור, וכולם קשורים בהשראת שכינה. המשמעות הכוללת היא: 'הושיבם ישיבת קבע בארץ ישראל, מקום מושבך, ויזכו שיבנה בה ה' את מקדשו וישכון בו', או 'תביאם אל מקום המקדש' (ואז מכוונים כל הביטויים – "הר נחלתך... מכוון לשבתך... מקדש" – לבית המקדש). ועתה נבוא לבאר בפרוטרוט את כל הביטויים שבפסוק.

1. בְּהַר נַחְלַתְךָ

איתא במכילתא על אתר:

ארבעה נקראו נחלה: בית המקדש נקרא נחלה שנאמר 'בהר נחלתך'; ארץ ישראל נקראת נחלה שנאמר 'בארץ אשר ה' א-להיך נותן לך נחלה' (דברים כ"ה, יט); וכן התורה נקראת נחלה שנאמר 'וממתנה נחליאל' (במדבר כ"א, יט); וכן ישראל קרויין נחלה שנאמר 'עמי ונחלתי ישראל' (יואל ד', ב). אמר הקב"ה: יבא ישראל שנקראו נחלה לארץ ישראל שנקראת נחלה ויבנו בית המקדש שנקרא נחלה בזכות התורה שנקראת נחלה. לכך נאמר 'בהר נחלתך'

(מכילתא דר"י בשלח מסכתא דשירה פרשה י).

לפי המכילתא, "הר נחלתך" הוא בית המקדש. וכן פירשו כמה מן הראשונים כי הכוונה להר המוריה "שהיה בו בית המקדש" (רלב"ג) או "שנאמר עליו 'בהר ה' יראה' (בראשית כ"ב, יד)" (ספורנו), ו"על כן כתוב אחריו 'מכוון לשבתך פעלת ה' " (ראב"ע בפירושו הארוך).

ולדעת רש"ר הירש על אתר (וראה גם דעת מקרא עמ' רעח) הכוונה לארץ ישראל כולה (וכן משמע מן המסופר בכתובות סה ע"א).

2. מְכוֹן לְשִׁבְתְּךָ

'מכוון לשבתך'. זה אחד מן הדברים שכסא של מטה הוא מכוון כנגד כסא של מעלה, וכן הוא אומר ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו' (תהילים י"א, ד) ואומר 'בנה בניתי בית זבול לך מכוון לשבתך עולמים' (מל"א ח', יג) (מכילתא דר"י שם).

המכילתא (שם) מציעה פירוש אחר (ועיין גם רש"י על אתר):

'מקדש ה' כוננו ידך'. חביב בית המקדש לפני הקב"ה, שכשברא הקב"ה את עולמו לא בראו אלא בידו אחת שנאמר 'אף ידי יסדה ארץ' (ישעיהו מ"ח, יג), וכשבא לבנות בית המקדש כביכול בשתי ידיו שנאמר 'מקדש ה' כוננו ידך'. אימתי תבנהו בשתי ידך? משל ללסטים שנכנסו לפלטרין של מלך בזזו נכסיו והרגו פמליא של מלך והחריבו פלטרין של מלך, לאחר זמן ישב המלך עליהם בדון, תפש מהם הרג מהם צלב מהן וישב בפלטרין שלו, ואחר כך נתודעה מלכותו בעולם, לכך נאמר 'מקדש ה' כוננו ידך'.

כלומר: השירה רומזת כאן למקדש העתיד להיבנות באחרית הימים, שייבנה בידי שמים.

ואילו ראב"ע טוען כי המילים "כוננו ידך" מקבילות למילים "פעלת ה'", והכוונה לקביעת מקום המקדש בהר המוריה:

רמז על הר הבית ששם תשרה שכינה, וטעם 'פעלת', שאתה כוננתו מקדם להיות מכוון לך (פירושו הקצר).

רמז להר המוריה... וטעם 'פעלת ה'', שאתה כוננת מקדש מכוון לך, כי המקום הנזכר הוא כנגד המקום הנכבד מהעליון,²⁰ כי מקומות הארץ משתנים כנגד הכוכב העומד על ראשם, וחכמי המזלות יבינו זה... 'כוננו ידך' – כמו 'פעלת', כי הטעם כפול

(פירושו הארוך).

ד. ה' ימלך לעלם ועד

בסיום השירה מבטאים בני ישראל לראשונה את הכרתם במלכות ה':

ה' ימלך לעלם ועד (פס' יח).

וכאן יש מקום לשתי שאלות: מה הקשר בין קריעת ים סוף למלכות ה'? ומה הקשר בין הכרה זו במלכות ה' למקדש?

1. קריעת ים סוף כיסוד להכרת ישראל במלכות ה'

דומה כי קריעת ים סוף הביאה את בני ישראל להכרה במלכות ה' מכוח היותה השלמה של מהלך יציאת מצרים. משך מאתיים ועשר שנים היו בני ישראל משועבדים שעבוד גמור, פיזי ורוחני, לפרעה ולמצרים. רק עם הטבעתם של הללו בים סוף, תוך עשיית ישועה גדולה לישראל – בקיעת הים, חצייתו וסגירתו על המצרים, וראיית ה' כגיבור מלחמה המחולל נסים על הים – הוברר כי פקע השעבוד!²¹ כל אלו הביאו את ישראל להכיר לראשונה באופן בלתי-אמצעי בתלותם הגמורה בה', ובעקבות זאת לבטא ולהודיע באופן גלוי את מלכות ה' בעולם כבר בנקודת המעבר בין מצרים למדבר, עוד קודם מתן תורה.

20 על דרך "מקדש של מטה מכוון כנגד כסא של מעלה", ראה לעיל ג.

21 על המהפך שחוללה קריעת ים סוף בנפשם של ישראל הרחיב הרב א' סמט בספרו עיונים בפרשות השבוע, ירושלים ה'תשס"ב, עמ' 205-192.

המכילתא מזהה את "מכון לשבתך" עם הביטוי הזהה המופיע בדברי שלמה בחנוכת בית ה', ולומדת מכאן כי "כסא של מטה הוא מכוון כנגד כסא של מעלה",¹⁸ ובלשון רש"י על אתר: "מקדש של מטה מכוון כנגד כסא של מעלה". באמת עולה רעיון זה מתוך לשונה של תפילת שלמה גופה:

בְּנֵה בְּנֵי יְתֵי בֵּית לָךְ מְכוֹן לְשַׁבְּתְךָ עוֹלָמִים...
וְאֵתָה תִשְׁמַע הַשָּׁמַיִם מְכוֹן שַׁבְּתְךָ... אֵתָה תִשְׁמַע
הַשָּׁמַיִם מְכוֹן שַׁבְּתְךָ... וְשִׁמְעֵת הַשָּׁמַיִם מְכוֹן שַׁבְּתְךָ...
(מ"א ח', יג, לט, מג, מט; מקבילה בדה"ב ו', ב, ל, לג, לט).¹⁹

ראוי להעיר שספורנו בונה את הפירוש כי הכוונה לבית המקדש דווקא על המילה "לשבתך": "מכון לשבתך פעלת ה' – כאמרו 'פה אשב כי אויתיה' (תהילים קל"ב, יד)".

3. פְּעֻלַת ה'

'פעלת ה'! חביב בית המקדש לפני מי שאמר והיה העולם, שכשברא הקב"ה את העולם לא בראו אלא במאמר שנאמר 'בדבר ה' שמים נעשו' (תהילים ל"ג, ו), כשבא לבית המקדש כביכול פעולה לפניו שנאמר 'פעלת ה'.

4. מְקַדֵּשׁ אֶ-דָּנִי כוֹנְנוּ יְדִיךָ

באיזה מקדש מדובר?

על דרך הפשט הכוונה היא, כאמור, שלאחר כניסתם לארץ יזכו ישראל שיבנה בה ה' את מקדשו וישכון בו. סוף סוף, מסתבר כי אין זה מקרה שבתפילתו בוחר שלמה לכנות את הבית "מכון לשבתך" – בדיוק כלשון הבאה בשירה – ונראה ברור כי ברצונו לרמז שבבניין בית המקדש נתקיים מה שהתפללו ישראל בשירת הים. ואף על פי שמהשירה משמע שה' עצמו יבנה את המקדש, הואיל ושלמה בנאו לקיים את מצוות ה', חשוב הדבר כאילו בנה אותו ה' בעצמו. וכפי שמעיר ספורנו על אתר: "מקדש ה' כוננו ידך, כאמרו 'ועשו לי מקדש... ככל אשר אני מראה אותך' (שמות ל"ה, ח-ט), וכן דוד אמר 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית' (דה"א כ"ח, יט)" – כלומר, בעשיית המשכן והמקדש לפי הציווי הא-לוהי נחשב הדבר כי ה' כונן אותם.

18 ובירושמי ברכות (פ"ד ה"ה) דרשו כך: "בית קדשי הקדשים שלמטן מכוון כנגד בית קדש הקדשים שלמעלן: 'מכון לשבתך' – מכוון כנגד שבתך".

19 גם בהקשריה האחרים במקרא מתייחסת המילה "מכון" כמעט תמיד לבית המקדש (ישעיהו י"ח, ד [ועיין במפרשים שם]; דניאל ח', יא; עזרא ב', סח) או למקום מושבו של הקב"ה בשמים (תהילים ל"ג, יד).

היוצא מן הכלל הברור הוא "יסד ארץ על מכונה" (תהילים ק"ד, ה), ושם באה המילה בלשון רבים.

השמטנו גם את ישעיהו ד', ה: "וּבְרָא ה' עַל כָּל מְכוֹן הַר צִיּוֹן וְעַל מְקַרְאֵהָ עֵנָן יוֹמֵם וְעֶשֶׂן וְנֹגַהּ אֵשׁ לְהִבָּה לְלַהֵב כִּי עַל כָּל כְּבוֹד חִפָּה". הפסוק מזכיר בבירור את תיאור השראת שכינה על המשכן, אך המפרשים מבינים כי הכוונה כאן לירושלים כולה.

יש מקום לדון גם על תהילים פ"ט, טו ("צִדְקָה וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כְּסָאֵךְ") ושם צ"ז, ב ("צִדְקָה וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כְּסָאוֹ"). ראב"ע (שם) אומר: "על דרך 'כי בצדקה יכון כסא' (משלי ט"ז, יב)", ואם כן, ייתכן ש"מכון" כאן כלל אינו שם מקום, אלא שם פועל.

ג. קריעת ים סוף הייתה **ישועת ה'** (שמות י"ד, יג), ואף המקדש הוא מקום ישועה, ראה למשל אגדת בראשית (מהד' בובר נד א): "ישלח עזרך מקדש ומציון יסעדך" (תהילים כ', ג). בשעה שיבוא הקב"ה לגאול את ישראל אינו גואלן אלא מציון, למה? שמתחילה משם נשתכלל העולם, שנאמר 'מציון מכלל יופי א-להים הופיע' (שם נ, ב)...22 לפיכך רוח הקודש צווחת ואומרת 'מי יתן מציון ישועות ישראל' (שם י"ד, ז).

ד. תחושת האפסות הגמורה והתלות המוחלטת בקב"ה – ההכרה העמוקה במלכות ה', וכי הכול מאתו – היא מיסודות עבודת המקדש (ראה שיעור 1).

ה. בקריעת ים סוף מופיע עניין היראה – "וַיִּירָאוּ הָעָם אֶת ה' וַיֹּאמְרוּ בְּה' וּבַמָּשָׁה עֲבָדוּ" (שמות י"ד, לא) – שאף הוא מן היסודות המרכזיים במקדש ובעבודתו (ראה במיוחד שיעורים 3, 8, 16).

ואכן, המכילתא קושרת ישירות את קריעת ים סוף לעקדה, למקדש ולירושלים:

'מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו' (שמות י"ד, טו). ר' ישמעאל אומר: 'מה תצעק אלי, בזכות ירושלם אני אקרע להם את הים שנאמר 'עורי עורי לבשי עוזך ציון לבשי בגדי תפארתך ירושלים עיר הקדש כי לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא' (ישעיהו נ"ב, א) ואומר 'עורי עורי לבשי עוז זרוע ה' עורי כימי קדם דורות עולמים הלא את היא המחצבת רהב מחוללת תנין הלא את היא המחברת ים מי תהום רבה השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים' (שם נ"א, ט-י)...

ר' בנאה אומר: בזכות מצוה שעשה אביהם אברהם אני אקרע להם את הים, שנאמר 'ויבקע עצי עולה' (בראשית כ"ב, ג), וכתב 'ויבקעו המים' (שמות י"ד, כא)... ר' יוסי הגלילי אומר: כשנכנסו ישראל לים כבר הר המוריה נעקר ממקומו ומזבחו של יצחק הבנוי עליו ומערכתו הערוכה עליו ויצחק כאלו עקוד ונתון על המזבח ואברהם כאלו פשט ידו ולקח את המאכלת לשחוט את בנו שנאמר 'וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו' (בראשית כ"ב, י) (מכילתא דר"י בשלח מסכתא דויהי בשלח פרשה ג).

בחנו בשיעור זה את ההתייחסות הברורה של שירת הים לבניין המקדש ואת זיקתה של קריעת ים סוף להכרה במלכות ה' ולגילוייה במקדש.

בשיעור הבא נחל בע"ה לדון בשאלה אם בניין המשכן היה לכתחילה או בדיעבד.

-
- כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ז

22 המדרש רומז כאן למסורת לפיה נברא העולם מאבן השתייה (ראה שיעור 10), ומכאן עולה שהוא אכן מתייחס לשם "ציון" במשמע 'בית המקדש'.

לעיל ראינו כי מדרש הגדול קושר בין "ואנוהו" לבין הצירוף "נאוה קדש" שבמזמור צ"ג (פס' ה). מזמור קצר זה עוסק כולו בגילוי מלכות ה' בעולם, החל בבריאת העולם, המשך בגילוי שליטתו בכוחות הטבע – המיוצגים כאן על ידי המים – וכלה בהשראת שכינתו בבית המקדש:

ה' מְלֶךְ גְּאוֹת לְבֶשׂ לְבֶשׂ ה' עַז הַתְּאֶזֶר אֶף תִּפְּוֹן תִּבְּל בַּל תִּמּוּט. נִכּוֹן כְּסָאָךְ מְאֵז מְעוֹלָם אֶתָּה. נִשְׂאוּ נְהָרוֹת ה' נִשְׂאוּ נְהָרוֹת קוֹלָם יִשְׂאוּ נְהָרוֹת דְּכָנָם. מְקַלּוֹת מַיִם רְבִים אֲדִירִים מְשַׁבְּרֵי יָם אֲדִיר בְּמָרוֹם ה'. עֲדִיתִךְ נֶאֱמָנוּ מְאֹד לְבֵיתֶךָ נֶאֱוָה קִדְשׁ ה' לְאַרְךָ יָמִים.

והנה, עיון מדוקדק מגלה הקבלות מרובות בין מזמור זה לשירת הים (הובאו בסיכום המזמור בפירוש דעת מקרא, עמ' קפח):

שירת הים	מזמור צ"ג
ה' מְלֶךְ לְעֵלָם וְעַד	ה' מְלֶךְ... ה' לְאַרְךָ יָמִים
כִּי גָאָה גָאָה	גְּאוֹת לְבֶשׂ
עֲזִי וְזִמְרַת יְהוָה... נְהַלְתָּ בְּעֶזְךָ	עַז הַתְּאֶזֶר
מְכוֹן לְשִׁבְתְּךָ... כּוֹנְנֵנוּ יְדִיד	אֶף תִּפְּוֹן תִּבְּל... נִכּוֹן כְּסָאָךְ
בְּמַיִם אֲדִירִים	מַיִם רְבִים אֲדִירִים
רְמָה בַיָּם	מְשַׁבְּרֵי יָם
נְוָה קִדְשֶׁךָ	נֶאֱוָה קִדְשׁ

מתוך הקבלות אלו נמצאנו למדים כי המזמור אכן רומז לנפלאות ה' בקריעת ים סוף, וכשירת הים עצמה, מביע גם הוא את התקווה לגילוי מלכות ה' בשלמות לעתיד לבוא.

2. ההכרה במלכות ה' והשאיפה לבניין המקדש

לאחר שחרורם מעול מצרים, מתחילים בני ישראל בדרכם לארץ ישראל. ארץ ישראל היא כולה נחלת ה', ומאפשרת את גילוי מלכותו במקום קבוע, בו ישב עם ישראל בנחלתו ויבסס את מדינתו; או אז, במצב של שלטון ונחלה קבועים, תתגלה מלכות ה' גילוי של קבע בעולם על ידי הקמת מקדש. חזיון המקדש קשור, אם כן, בטבורו בהכרה במלכות ה', שהקמת המקדש היא גילוייה הציבורי המעשי. וכדברי מדרש הגדול (שמות ט"ו, יז): "דבר אחר: מקדש ה' כוננו ידך – אימתי מתקדש שמו בעולמו, כשהוא מכוון מקדשו ומקבץ גליות עמו, שנאמר 'בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס' (תהילים קמ"ז, ב)".

מבחינה מהותית, מצינו כמה קשרים בין ההתגלות בקריעת ים סוף לבין המלכת ה' במקדש:

- א. **עצם ההתגלות הא-לוהית:** במקדש מתגלה מלכות ה', וגם בקריעת ים סוף הופיע הקב"ה לעיני ישראל כמלך וכגיבור מלחמה, כפי שמבטאת השירה היטב.
- ב. **השגחה:** מן המקדש משגיח הקב"ה על העולם ומולך עליו, כדברי שלמה בתפילתו; ובקריעת ים סוף נתגלתה השגחתו המיוחדת על ישראל וההבחנה הברורה שהבחין בינם ובין מצרים.

* עורך: בעז קלוש *
* *
* *
* בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דואל: office@etzion.org.il *
* *